

Коцур Віталій,

доктор історичних наук, професор,
ректор Університету Григорія
Сковороди в Переяславі

Kotsurv@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7369-4344

ResearcherID: AAK-9131-2020

Новородовський Валерій,

кандидат історичних наук, молодший
науковий співробітник відділу
етнополітології Інституту
політичних і етнопонаціональних

досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України,

Valeriy.n12@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3701-775X

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація

Розглянуто особливості розвитку інституцій громадянського суспільства (ІГС) в умовах російсько-української війни. Метою статті є вивчення процесу трансформації ІГС в умовах російсько-української війни, з'ясування пріоритетних напрямків співпраці з державними інституціями у сфері безпеки, викликів перед громадянським суспільством (відбудова, участь у посиленні обороноздатності, налагодження комунікації з державними інституціями й міжнародними організаціями тощо). Методологія дослідження базується на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення), спеціальних історичних методів (історико-системний, порівняльно-історичний). Зважаючи на вивчення сучасних суспільно-політичних явищ були застосовані методи політичного дослідження, зокрема компаративний аналіз, контент-аналіз, системний метод. Наукова новизна полягає у тому, що у статті вперше деталізовано особливості розвитку ІГС в умовах російсько-української війни, висвітлено чинники впливу на громадянське суспільство, зазначено кроки до налагодження співпраці між ІГС, державними інституціями і органами місцевого самоврядування. Під час дослідження автори дійшли до висновків, що упродовж російсько-української війни 2014–2024 рр. відбулися кількісні і якісні зміни інституцій громадянського суспільства, які відіграли ключову роль у захисті країни, забезпеченні війська, допомозі постраждалим від бойових дій, ВПО, в утвердженні демократичного поступу країни, адвокації, роботі з молоддю тощо. Ефективність ІГС пояснюється кількома

чинниками: 1) здатністю швидко розв'язувати актуальні проблеми порівняно з державними інституціями; 2) консолідацією окремих осіб чи груп для розв'язання актуальних проблем на рівні держави, регіону, області (антикорупційна діяльність, контроль за цільовим використанням коштів, реалізація соціальних, економічних, культурних проєктів тощо); 3) нестандартний підхід у розв'язанні важливих питань суспільства; 4) вищий рівень довіри населення порівняно з державними органами влади й місцевим самоврядуванням. ІГС є важливим інструментом демократичного розвитку і стають елементом національного спротиву України. Потенційно ІГС можуть стати потужним чинником боротьби з корупцією, інструментом відбудови економіки України, розвитку демократії, а також сприяти євроінтеграційним тенденціям. Отже, необхідно на найближчий період розробити концептуальні підходи співпраці уряду та ІГС у повоєнному відновленні України, а також окреслити потенціал розвитку громадянського суспільства на 5–10 років. Це дасть змогу розробити «дорожню карту» співпраці держави та інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, інституція, волонтерство, добровольці, резильєнтність, війна, держава.

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної держави передбачало формування інституцій громадянського суспільства (ІГС). Процес їхнього розвитку є довготривалим і характеризувався зростанням і зниженням рівня активності й ефективності. Характерним для українського суспільства до Революції гідності була хвилеподібна активність, що призводила до масових протестів, що зумовлювались непопулярними, або відверто скандальними діями/рішеннями влади. Зокрема: акція Україна без Кучми, передумовою якої стало вбивство журналіста Георгія Гонгадзе; Помаранчева революція, як виступ проти фальсифікації виборів Президента України; «Вставай, Україно!» та Революція гідності, як реакція на згорання демократичних перетворень в Україні й відмову від євроінтеграційних перспектив. Російська агресія у 2014 р. та повномасштабне збройне вторгнення у 2022 р. зумовили черговий етап інтеграції українського суспільства, яке швидко відреагувало на нові виклики національної безпеки. Для значної частини українського суспільства російсько-українська війна має екзистенційний характер, адже існування росії завжди нестиме загрозу Україні. Зважаючи на це, актуальним лишається питання щодо трансформації діяльності ІГС в умовах російсько-української війни та перспектив їхньої участі у найближчі роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Участь громадянського суспільства у суспільно-політичних процесах актуалізувалася від початку російсько-української війни. Низка науковців намагалися прослідкувати тенденцію його активності та визначити чинники, які на неї впливали. М. Булек і О. Луцевич (Boulègue & Lutsevych, 2018; Boulègue & Lutsevych,

2020) переконані, що сильне громадянське суспільство є важливою складовою стійкості держави, здатне ефективно реагувати на зовнішню і внутрішньополітичні виклики.

Ліквідація наслідків війни, відновлення економіки, стабілізація внутрішньополітичної ситуації, розмінування, відбудова, розвиток громад, розв'язання проблем у соціальній, інформаційній, гуманітарній сферах стануть першочерговими завданнями як для держави так і для ІГС. О. Луцевич слушно зазначає, що процес планування відновлення є актуальним і важливим саме зараз, а ІГС при цьому має відіграти вагомий роль (Луцевич, 2023). На думку Ю. Шайгородського, ефективна діяльність громадянського суспільства залежить від рівня взаємодії та комунікації з державою (Шайгородський, 2022). Враховуючи зазначене, вже зараз держава має шукати підтримку в інституціях громадянського суспільства. Це дозволить прискорити процес відбудови, відновить розвиток громад і процес децентралізації, прискорить процес демократичного розвитку, поліпшить соціальну взаємодію між різними категоріями населення.

Розвиток волонтерських і громадських організацій в умовах війни розкривалися у дослідженнях О. Ванюшиної (Ванюшина, 2015), В. Голуб (Голуб, 2016), О. Дмитренко (Дмитренко, 2022), К. Зарембо й Е. Мартіна (Zarembo & Martin, 2023), М. Мигаль (2023), Павлюк К. (2015) та ін. Н. Кравець і В. Барвіненко у своїй статті розкрили основні тенденції розвитку громадянського суспільства в умовах російсько-української війни, наголосивши на проблемних моментах, пов'язаних із залученням громадян до ІГС, фінансуванню, доброчесністю, відкритістю (Kravets & Barvinenko, 2024, с. 207). На нашу думку, ці питання не втратять актуальності ще довгий період часу через певні ментальні особливості української нації (сформовані під впливом історичних процесів), -економічними проблемами (війна і повоєнні роки погіршать ситуацію), недостатнім рівнем розвитку громадянської освіти, слабким взаєморозумінням між громадянським суспільством і державою.

У зв'язку з цим ця тематика безумовно актуалізується, адже сучасні воєнні та майбутні повоєнні виклики є вагомим випробуванням для згуртованості населення України, інституційної спроможності держави й громадянського суспільства.

Метою цієї статті є вивчення процесу трансформації ІГС в умовах російсько-української війни, з'ясування пріоритетних напрямків співпраці з державними інституціями у сфері безпеки, а також аналіз викликів перед громадянським суспільством.

Виклад основного матеріалу. Характерною рисою громадянського суспільства є активна участь у державних і громадських процесах, вміння брати відповідальність, швидка реакція на внутрішні й зовнішні виклики та загрози (Новородовський, 2023, с. 437). У сучасних реаліях соціальна

відповідальність у всіх сферах суспільного життя є однією з головних вимог громадянського суспільства (Яблонський, Балакірева, Бондар, Джига, Корнієвський & Руденко, 2017). В умовах Революції гідності й початку російсько-української війни українське суспільство фактично проявило себе як громадянське. По-перше, сплеск активності населення задля збереження демократичних цінностей, громадянської ідентичності, захисту власної держави та її символів є одним із проявів зрілості українського суспільства. По-друге, деякі інституції громадянського суспільства частково виконували окремі функції держави (зокрема забезпечення війська в умовах війни і організація добровольчих формувань у 2014 р., їхня участь у бойових діях, у період, коли держава нездатна була застосувати монопольне право сили для захисту територіальної цілісності), що засвідчує високий рівень резильентності. По-третє, відбувалися спроби налагодження діалогу і співпраці між ІГС, державними органами влади чи місцевим самоврядуванням.

Упродовж незалежності відбувалося поступове зміцнення громадянського суспільства. М. Мигаль вважає, що на це вплинули такі чинники: 1) після розпаду СРСР українські державні інституції були слабкими, а тому громадські організації перебрали на себе окремі функції; 2) до 2014 р. механізми впливу на державні інституції чи місцеве самоврядування були обмеженими, а найефективнішим з них був протест; 3) після Революції гідності громадянське суспільство отримало більше важелів впливу на формування внутрішньої, зовнішньої політики та розбудову громад; 4) громадянське суспільство отримує підтримку як з України, так і з-за кордону (Мигаль, 2023). На нашу думку, крім цих чинників варто виокремити ще й такі: 1) історичний досвід самоорганізації українського суспільства в умовах кризових явищ (російська агресія посилила соціальну згуртованість); 2) вищий рівень довіри населення до інституцій громадянського суспільства ніж до державних органів влади чи місцевого самоврядування (особливо це помітно з 2013 р.); 3) неординарний підхід громадських об'єднань до розв'язання низки питань, соціального, економічного, культурного, екологічного, економічного чи політичного характеру. Взаємодія між державними органами та ІГС буде ефективною для подолання наслідків війни, відбудови України та майбутньому її розвитку. Утім для цього варто виробити більш дієві механізми співпраці, які не обмежуватимуть роботу ІГС, а навпаки стимулюватимуть їхню ініціативу.

Можливість впливу ІГС на вироблення і реалізацію державної політики є неоднозначним, адже існує ризик використання інструментарію громадянського суспільства внутрішньополітичними й зовнішньополітичними суб'єктами. Групи осіб, «камуфльовані» під ІГС мають деструктивний характер (Тищенко, Литвиненко, Михайлова,

Каплан, Горєлов, Корнієвський, Палій & Пеліванова, 2021, с. 62) Здебільшого це були маргіналізовані громадські і політичні організації, серед яких варто відзначити ГО «Український вибір – право народу» (очолював В. Медвечук), політична партія «Опозиційна платформа – за життя» (утворена після об'єднання ГО «Український вибір – право народу» і партії «За життя»), ГО «Об'єднання співвітчизників “Мирні ініціативи-розвиток”», Руська національна громада «Русичь», партія Шарія та ін. В умовах наростання гібридних загроз участь таких «камуфльованих» організацій під ІГС безумовно актуалізується. Досвід російсько-української війни засвідчив спроби використовувати громадський сектор задля посилення дезінтеграційних процесів в українському суспільстві, при цьому використовуючи дискусійні питання українського громадсько-політичного, економічного, освітнього, культурного життя. Ефективного механізму протистоянню такому впливу, не порушуючи принцип плюралізму ідей і думок, поки що немає. Хоча, на нашу думку, існують певні заходи, які все ж можуть знизити ризик використання громадянського суспільства внутрішньополітичними чи зовнішньополітичними суб'єктами у деструктивних цілях, зокрема: 1) постійна співпраця і діалог державних інституцій, органів місцевого самоврядування з неурядовим сектором, розв'язання нагальних проблем розвитку держави та громадянського суспільства; 2) формування цільових програм з розвитку освіти, самоосвіти, інформаційної грамотності й кібергігієни у суспільстві; 3) сприяння інклюзивності в українському суспільстві, що дозволить сформувати повагу до особистості й сприятиме консолідованості; 4) попередження і запобігання правоохоронними органами проявів антидержавних, антиконституційних дій. Нині, в умовах повномасштабної російсько-української війни важливо залучати ІГС до процесу відновлення України.

На початку російської агресії у 2014 р. громадянське суспільство мобілізувало всі зусилля задля захисту територіальної цілісності й незалежності України. Російська агресія зумовила зростання рівня соціальної згуртованості українського суспільства. Створення волонтерських організацій, які розв'язували питання від допомоги постраждалим унаслідок бойових дій до забезпечення фронту необхідними матеріально-технічними засобами, стало певним феноменом розвитку українського громадянського суспільства. Волонтерських рух акумулював навколо себе активних і свідомих громадян, які вбачали у російській агресії не лише загрозу територіальній цілісності, але й виклик національно-громадянській самотності (російська агресія супроводжувалася знищенням української історії та історичної пам'яті, мови, культури, ментальності, традицій).

Хвиля піднесення громадянської свідомості через Революцію гідності й російську агресію зумовила активну участь у процесах державотворення, захисті територіальної цілісності, забезпечення потреб фронту, розв'язанні низки важливих соціокультурних, освітніх питань. Перебираючи частково функції держави ІГС за рахунок конструктивної співпраці сформували цілісну систему. Упродовж 2014–2022 рр. ІГС активно працювали у волонтерстві, долучилися до формування державної політики у різних сферах суспільного життя, брали участь у державних чи міжнародних грантових проєктах, розробляли власні проєкти на місцевому, районному, обласному чи всеукраїнському рівнях. До початку повномасштабного воєнного вторгнення найбільше вони опікувалися сферами освіти/просвіти, децентралізацією та місцевим самоврядуванням, ВПО і роботою з ветеранами.

Навесні 2014 р. з ініціативи громадян України почали формуватися добровольчі формування, які перебрали на себе функції захисту територіальної цілісності й державного суверенітету країни (Новородовський, 2018). Водночас держава була не готова рішуче діяти у сфері національної безпеки, через низку внутрішніх проблем, що постали після Революції гідності. Ініційовані та забезпечені інституціями громадянського суспільства добровольчі підрозділи стали досить ефективним знаряддям протистояння російській агресії через новітні підходи до підготовки особового складу, використання методів непрямих дій, мобільність через відсутність бюрократичних перешкод, постійну підтримку з боку активної частини населення. Однак існувала низка перешкод для повноцінного функціонування добровольчих підрозділів, пов'язане з відсутністю відповідної законодавчої та нормативно-правової бази (Новородовський, 2019). У зв'язку з цим, добровольчі формування активізували свою діяльність суспільно-політичній сфері життя країни (участь у парламентських виборах 2014 р., створення політичних і громадських організацій окремими добробатами, таких як Національний корпус, участь у масових акціях на підтримку добровольців тощо). У першу чергу, це було пов'язано із необхідністю привернути увагу пересічних громадян, ІГС, державних інституцій до проблем добровольців. Активність добровольчих рухів також була спрямована на залучення фінансового, матеріально-технічного, людського ресурсу, з метою успішного виконання поставлених завдань у зоні бойових дій. Станом на 2015 р. у зоні бойових дій брали участь 30 добровольчих підрозділів. Найвідомішими з них стали «Азов», «Айдар», «Донбас», «Дніпро», Добровольчий Український Корпус (ДУК) «Правий Сектор», «Кривбас», «ОУН», «Аскер», батальйон «Крим», «Грузинський легіон», «Шалена зграя» та ін. Фактично до початку повномасштабної війни лишився лише один добробат – ДУК «Правий Сектор», який згодом все ж увійшов до структури ЗСУ. Добровольчі

формування виходили за рамки класичних військових організацій, згуртувавши довкола себе громадські та волонтерські організації (Новородовський & Новородовська, 2021). Новітні підходи підготовки особового складу, добровільний принцип мобілізації до них, довіра та підтримка з боку громадянського суспільства, зумовлювали зростання популярності добробатів. Це також мало і певні негативні наслідки, зокрема політизацію добровольчих формувань, спроби використати добровольців як знаряддя мобілізації електорату, посилення напруги між добробатами та державними інституціями.

Упродовж 2014–2019 рр. була низка спроб на законодавчому рівні затвердити статус добровольчих формувань. Було підготовлено низку законопроектів, зокрема «Про правовий статус і соціальні гарантії учасників добровольчих збройних формувань в Україні» (№ 3707), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які приймали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України» (№ 3433 і № 3433-1), «Про визнання добровольців учасниками бойових дій, їх соціальний і правовий статус» (№ 7190) та ін. Втім, лише у 2019 р. вдалося прийняти два важливих документи, які врегульовували питання визнання добровольців і створювали умови для їхньої соціальної адаптації в Україні: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які приймали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України» і Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». У другому документі передбачалося створення умов для соціального захисту осіб та їх сімей, які добровільно захищали територіальну цілісність України від російської агресії у Донецькій і Луганській областях (Верховна Рада України, 2018). Щоправда, ще у 2015 р. добровольці були визнані державою як учасники антитерористичної операції, згідно із Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального забезпечення» (Верховна Рада України, 1993). Втім низка бюрократичних перепон лише гальмували отримання добровольцями статусу учасника бойових дій і відповідних соціальних гарантій. Новий документ хоча й почав відповідати викликам цього періоду, утім не був досконалим, через проблему доведення участі у боях на Сході України. Упродовж 2022–2024 рр., підготовлено певну законодавчу і нормативно-правову базу з врегулювання добровольчих формувань територіальних громад, які мають чітке підпорядкування територіальній обороні. Вони зберігають лише певні формальні риси інституцій громадянського суспільства.

Іншим аспектом прояву громадянського суспільства став розвиток волонтерського руху. З 2014 р. відбувається зміна уявлення про волонтерство у цілому. Його масовість пояснювалася викликом внутрішньополітичної кризи, а згодом – російською агресією. На думку фахівців, волонтерський рух став реакцією на виклик українській національній і громадянській ідентичності, спричинений російською окупацією окремих територій України. Волонтерський рух в умовах російсько-української війни перебирав на себе окремі функції державних інституцій щодо забезпечення війська, правової, соціальної підтримки військових і внутрішньо переміщених осіб (ВПО), організації лікування і реабілітації поранених, визволення полонених тощо (Новородовський, 2023, с. 471–472). З початком 2014 р. волонтерство набуває масового характеру і охоплює не лише сферу соціального захисту, але й інформаційної, правової, психологічної підтримки, забезпечення військових і добровольців екіпіруванням, матеріально-технічними засобами. Робота з ВПО, дітьми, ветеранами, налагодження співпраці з міжнародними організаціями, участь у громадських і державних проєктах також є невід’ємною частиною діяльності.

Варто виокремити стихійне та інституалізоване волонтерство. Стихійне волонтерство стало реакцією суспільства на внутрішньополітичні виклики й зовнішню агресію. Це явище засвідчує здатність активної частини населення України консолідувати свої зусилля задля подолання кризових процесів, зокрема наслідків російської агресії. Волонтери та волонтерські організації у найкоротші терміни можуть досить ефективно реагувати на потреби армії та суспільства, у зв’язку з відсутністю бюрократичної складової їх діяльності. Це, безумовно, є найбільшою перевагою. Утім, є й негативні сторони: короткострокова перспектива діяльності, менше можливостей у співпраці з державою чи міжнародними організаціями, відсутність координації та централізованої роботи, що зумовлює хаос і непорозуміння, вразливість до шахрайства. З метою посилення ефективності волонтерства, здійснювались кроки у інституалізації руху як невід’ємного елемента громадянського суспільства. У 2015 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про волонтерський рух», у якому офіційно закріплено статус волонтера (Ванюшина, 2015, с. 277).

Волонтерство зумовило процеси консолідації суспільства в Україні, сприяло зростанню рівня громадянської самоідентифікації, при цьому етнічна, релігійна належність, культурні, політичні погляди не мали вагомого значення (Novorodovskyi & Kulesha, 2024). Іншими словами, розвиток волонтерства став одним із чинників формування української громадянської нації, адже сплеск його активності в умовах російсько-української став реакцією на загрозу незалежності, самотності населення

України. У 2022 р. волонтерський рух, як і у 2014 р. став проявом резильєнтності українського суспільства.

У 2017 р. спостерігалось зниження довіри до волонтерів, що пояснювалося дискредитацією волонтерського руху шахраями й окремими політиками, абстрагуванням населення від війни, а також корупцією (Новородовський, 2023, с. 471). Зусилля, спрямовані на збереженні доброго імені волонтерів, до початку повномасштабного вторгнення, пов'язувалося із діяльністю таких громадських об'єднань як Рух «Чесно», ГО «Закон і порядок», Демократична спілка угорців України, ГО «Демократична сокира», ACREC та ін. Представники цих та інших організацій зосереджували свою увагу на ключових проблемах держави й суспільства, порушуючи низку важливих питань: боротьба з корупцією, децентралізація, судова реформа, освіта, культура, етнонаціональне питання тощо.

Під час повномасштабного російського вторгнення можемо спостерігати подібну ситуацію: мобілізація та активізація громадянського суспільства в умовах реальної загрози втрати державної незалежності та суб'єктності, й відповідно, свободи, протягом першого року вторгнення, й поступове згасання активності, зумовлене передусім, нерозв'язаними проблемами корупції. Соціологічні дослідження засвідчили, що 63 % українців після війни найбільше турбує питання корупції, 90 % – вважають, що боротьба з корупцією є пріоритетним завданням (Lough & Lutsevych, 2024). Враховуючи ці обставини, прогнозуємо посилення антикорупційної діяльності ІГС у наступні роки.

За даними Chatham House понад 85 % лідерів громадянського суспільства, опитаних наприкінці 2022 р. вважають, що існує ризик розкрадання коштів на відновлення країни (Lough & Lutsevych, 2024). Зважаючи на це, антикорупційна робота ІГС має стати одним із пріоритетних напрямків. Проблемаю є ризик застосування адміністративного ресурсу керівними особами в умовах воєнного стану, що зумовить зниження активності громадянського суспільства з одного боку, а з іншого – може знизити підтримку інших країн. Міжнародні партнери переконані, що громадянське суспільство України має відігравати вагомую роль у відновленні України, боротьбі проти корупції, контролі державних органів влади, розвитку децентралізації. Все це чітко прописано у положеннях Плану відновлення України.

Трансформація української політичної системи, зумовлена подіями Революції гідності, засвідчила не лише зростання ролі громадянського суспільства у процесі державотворення України, але й початок формування нового рівня взаємодії у трикутнику «громадяни – громадянське суспільство – держава» (Яблонський, Балакірева, Бондар, Джига, Корнієвський & Руденко, 2017, с. 8). Упродовж 2015–2021 рр. кількість

громадських організацій як суб'єктів економіки зростає на 46 % (майже на 30 тис.). Характерним для постмайданного періоду стали об'єднані практики, створення коаліцій ІГС (Реанімаційний Пакет Реформ, Коаліція за захист громадянського суспільства та ін.), як механізму ефективної взаємодії з державними інституціями. Метою є вираження та просування інтересів різних соціально-економічних груп населення, доручення до розроблення державноуправлінських рішень суспільного значення (Тищенко, Литвиненко, Михайлова, Каплан, Горелов, Корнієвський, Палій & Пеліванова, 2021).

Така інтеграція ІГС сприяла розв'язанню низки питань чи реалізації певних проєктів. Одним із прикладів є розробка карти громадянського суспільства в Україні у 2020 р. Проєкт, ініційований ICAP Єднання, Українським незалежним центром політичних досліджень, Центром демократії та верховенства права. До його реалізації долучилося 150 громадських організацій. Їх пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової та законодавчої бази, яка врегулює діяльність громадських об'єднань, пріоритети реформування, запобігання викликам і загрозам громадській діяльності стали основою для Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 (USAID, ICNL, & FHI 360, 2021).

Досвід співпраці між інститутами громадянського суспільства і державою є важливим для подальшого процесу розвитку країни: по-перше, державні інституції, використовуючи конструктивні рекомендації вітчизняних громадських організацій, ефективніше можуть упроваджувати реформи. По-друге, поглиблюється взаємозв'язок у процесі розв'язання важливих питань і, по-третє, участь громадського сектору в розробці нормативно-правових документів чи законодавчих актів формуватиме потужний кадровий потенціал для державних інституцій. В умовах повномасштабної російсько-української війни й повоєнної відбудови така співпраця лише актуалізується (Новородовський, 2023, с. 468–469). Участь ІГС у коаліціях є характерною ознакою громадянського суспільства в умовах повномасштабної російської збройної агресії. Завдання цих коаліцій – допомога військовим, моніторинг за порушенням прав людини, збір даних щодо воєнних злочинів росії, розробка і реалізація проєктів з відновлення країни. До таких коаліцій варто віднести, RISE Ukraine, Інститут законодавчих ідей, RRR4U (Resilience, Reconstruction, and Relief for Ukraine), Коаліція організацій, що опікуються питанням захисту прав постраждалих внаслідок збройної агресії проти України, адвокаційні коаліції (зокрема Коаліція громадських організацій Лабораторія законодавчих ініціатив, Transparency International Ukraine, Центр прав людини ZMINA, Адвокат майбутнього та Асоціація правників України).

Перед початком повномасштабної російсько-української війни інституційна спроможність ІГС лишалася на досить високому рівні, попри негативний вплив пандемії COVID-19. Карантинні вимоги зумовили обмеження напрямків діяльності ІГС як в Україні, так і за кордоном. Тому відбувалася переорієнтація власної діяльності на боротьбу із наслідками пандемії, що дозволяло зберігати інституційну спроможність (Потапенко, Тищенко, Каплан, Пеліванова, Корнієвський, Лозовий, Скворцова & Двігун, 2022, с. 11). У зв'язку з цим відбувся черговий сплеск активізації ІГС, які були залучені у розв'язанні проблем, які ефективно не могла вирішити держава (забезпечення лікарень необхідним обладнанням, підтримка різних суспільних груп населення) (Тищенко, Литвиненко, Михайлова, Каплан, Горелов, Корнієвський, Палій & Пеліванова, 2021, с. 24). Це стало ще одним доказом того, що кризові явища стимулюють активність громадянського суспільства та заохочують їх до самоорганізації і консолідації.

До початку повномасштабної російсько-української війни відбулося суттєве зниження активності громадян у громадській діяльності. Це підтверджують результати досліджень Фонду «Демократичні ініціативи» у листопаді 2021 р. Лише 4 % опитаних активно працювали з ГО, а ще 15 % досить рідко долучалися до громадських ініціатив (Zarembo & Martin, 2023). Водночас у 2021 р. спостерігалось зниження довіри до громадських і волонтерських організацій, порівняно з минулими роками. Все це пов'язувалось з кількома чинниками: 1) значний рівень корупції не дозволив здійснити якісні перетворення в Україні, що викликало розчарування у суспільстві; 2) низький рівень життя вплинув на пріоритети особистості, де немає місця громадській діяльності; 3) зникання значної частини населення до бойових дій на Сході України, формування світоглядних установок «війна десь там далеко» і «мене це не стосується».

Упродовж 2014 – 2022 рр. ІГС досить часто були зняряддя політичних партій для мобілізації електорату, боротьби з конкурентами тощо. Члени громадських об'єднань, волонтерських організацій, добровольчих підрозділів активно долучилися до виборчих процесів. З одного боку це мало позитивне значення, оскільки створила можливість безпосередньої участі нової генерації громадських і політичних діячів у процесі керування країною (областю, містом, районом). З іншого боку – їхня участь у виборах зумовила появу нових суперечностей в українському суспільстві.

На думку В. Кулика, війна спричинила значну прив'язаність більшості населення до української нації та держави (Kulyk, 2023). У результаті відбулася інтеграція довкола громадських об'єднань, волонтерських рухів, добровольчих формувань, благодійних фондів задля збереження незалежності України, громадянської та етнічної ідентичності. Водночас,

росія суттєво недооцінила силу українського спротиву (Carvin, 2022, с. 1714), частиною якого стало громадянське суспільство. Важливо врахувати, що довготривала війна може вплинути на рівень згуртованості й ефективність роботи ІГС, як частини спротиву російській агресії. Утім, громадянське суспільство зазнало суттєвих трансформацій через війну, що має позитивний синергетичний ефект, який варто застосувати у відновленні України.

Громадянське суспільство, приватний сектор відіграли вагому роль у заповненні прогалін, де державна підтримка була обмежена бюрократичними перешкодами. Тобто ІГС і бізнес швидше реагували на виклики, які постали в умовах російської збройної агресії (Parzonka, 2024). На початку повномасштабної війни, за підрахунками дослідників, від 60 % до 80 % населення України брали участь у різних формах національного спротиву російській агресії. К. Зарембо й Е. Мартін відзначають суттєве зростання активності населення у сфері благодійної діяльності, волонтерства (формального і неформального), у роботі громади в умовах російського повномасштабного вторгнення (Zaremba & Martin, 2023). У грудні 2023 р. Київський міжнародний інститут соціології провів комплексне соціологічне дослідження «Громадянське суспільство України в умовах війни». У ньому зазначені основні напрямки роботи громадянського суспільства у 2022–2023 рр., зокрема допомога військовим, жертвам війни, міжнародна адвокація. У 2023 р. кількість ІГС, які безпосередньо займаються підтримкою військових сягала 38 % (у 2022 р. цей показник був 43 %), жертв війни – 32 % (у 2022 р. – 43 %). Тобто спостерігаємо суттєве зниження активності у цих сферах. Близько 10% громадських, волонтерських і благодійних організацій займається міжнародною адвокацією. Водночас відбулася зміна пріоритетних напрямів діяльності у 23 % ІГС. Також громадянське суспільство розширило свою діяльність у сферах роботи з молоддю і підлітками (зростання на 29 %), допомога вразливим верствам населення і людям з особливими потребами (на 14 %), охорона здоров'я (на 7 %). Щодо волонтерської діяльності, то пріоритетним напрямком роботи лишається допомога військовим (46 %). Крім того, їхня діяльність спрямована на підтримку жертв російської агресії (26 %), гуманітарній допомозі населенню (20 %) і підтримці людей з інвалідністю (16 %) (USAID, ICAP Єднання, УНЦПД & КМІС, 2022).

Водночас перед ІГС постали нові виклики: неможливість виконувати попередні проекти чи займатися запланованою діяльністю, втрата приміщень, обладнань, переміщення до відносно безпечних регіонів України чи переїзд за кордон, необхідність адаптувати власну діяльність під воєнні реалії, зміна пріоритетів роботи. Попри це, життєздатність ІГС лишалася на високому рівні, про що свідчать результати їхньої роботи у

перші місяці після початку повномасштабного вторгнення (USAID, ICAP Єднання, УНЦПД & КМІС, 2023).

Соціологічні дослідження 2022–2023 рр. засвідчують прагнення громадських об'єднань до поступового повернення до своєї програмної діяльності. Згідно з даними звіту, за результатами дослідження «Громадянське суспільство України в умовах війни-2022» їхня частка сягає 77 %. При цьому 52,4 % громадських чи благодійних організацій планують долучитися до ініціативи щодо повоєнної відбудови України, а ще 27,6 % швидше за все планують долучитися до цього процесу (USAID, ICAP Єднання, УНЦПД & КМІС, 2023). Ефективність залучення ІГС до процесу відновлення повинно мати системний підхід. О. Луцевич зазначила, що станом на 2023 р. громадянське суспільство ситуативно залучено до планування. Хоча певні зрушення вже відбулися, зокрема розробка нової цифрової системи відновлення під назвою DREAM (Digital Restoration Ecosystem for Accountable Manegmant) (Lutsevych, 2023). Платформа акумулює різні проекти, спрямовані на відновлення, довгострокову відбудову і модернізацію. Зміна вектору діяльності спричинена певною стабілізацією ситуації в Україні й актуалізацією проблем відбудови та відновлення. З іншого боку корупційна складова зумовлює зміну діяльності окремих ІГС. Боротьба з корупцією поступово стає ключовою проблемою українського громадянського суспільства, а отже все частіше можемо спостерігати антикорупційну роботу громадських об'єднань, зокрема розробка презентації проектів антикорупційної програми у територіальних громадах ГО «Антикорупційний штаб», реалізація проекту «Оцінка корупційних ризиків у сфері пасажирських перевезень» Інститутом законодавчої ініціативи та ін.

У комплексному соціологічному дослідженні «Громадянське суспільство України в умовах війни» зазначається, що основним напрямком роботи ІГС у процесі відновлення є контроль за діями влади, зокрема за забезпеченням прозорості розподілу коштів (56 %). Розробка соціальних проектів є пріоритетною сферою для 52 % респондентів, налагодження діалогу між владою, бізнесом і громадою для 48 % (USAID, ICAP Єднання, УНЦПД & КМІС, 2022). У документі «Роль громадян, громад та громадянського суспільства у відновленні України», підготовленого за результатами роботи «Ukrainian Recovery Conference: Shaping the new Ukraine: Delivering resilient recovery» у 2023 р. надано низку рекомендацій, які мають на меті збільшити ефективність діяльності ІГС у відновленні України, зокрема: 1) визнання громадянського суспільства учасника і невід'ємної частини відновлення України; 2) упровадження резильєнтності у всі проекти відновлення України, що передбачає спільну участь державних, регіональних, місцевих інституцій та ІГС; 3) заохочення уряду та ІГС до спільної роботи над створенням механізму залучення

громадянського суспільства; 4) створення незалежної міжгалузевої організації зі сприяння відновленню, яка має перебрати на себе функції координації роботи державних органів влади, місцевого самоврядування та ІГС; 5) сприяти реалізації проєктів з відновлення за ініціативою громади; 6) надання громадянському суспільству вагомого значення у процесі відновлення; 7) підтримувати масштабні, інтенсивні тренінги для розвитку навичок, необхідних для відновлення (URC, 2023).

На нашу думку, зважаючи на сучасні українські реалії, варто додати ще кілька пунктів, зокрема: 1) активне залучення громадянського суспільства до антикорупційної діяльності; 2) сприяння розвитку добровільних формувань територіальних громад, як ініціативи громадянського суспільства у посиленні обороноздатності країни; 3) поглиблення співпраці ІГС з міжнародними організаціями. Утім реалізація цих рекомендацій можлива лише за умов уникнення суто формального підходу. Важливо, задля ефективності, здійснювати постійний контроль і моніторинг за діяльністю ІГС і державних інституцій у цій сфері. Певні кроки у цьому напрямку вже були зроблені, зокрема під час розробки проєкту плану заходів на 2025–2026 рр. з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. Підготовка і прийняття цієї стратегії продемонструє, наскільки держава готова дослухатися до думки представників громадських об'єднань, волонтерського руху, місцевих громад, науковців.

Громадянське суспільство має бути не лише об'єктом державної політики, але й суб'єктом. Все це чітко прописано у чинному законодавстві. Певні кроки у цій співпраці здійснюються через громадські ради, урядово-громадську платформу, громадський бюджет тощо. Проєкт Плану заходів на 2025–2026 рр. з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр. був сформований під час чотирьох онлайн-обговорень проблемних питань державної політики у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства. У цих обговореннях брали участь представники територіальних громад, громадських організацій, наукових установ, закладів вищої освіти, державних інституцій. Подібні обговорення поступово стають звичною практикою в українському суспільстві.

Висновки. Упродовж російсько-української війни 2014–2024 рр. відбулися кількісні і якісні зміни інституцій громадянського суспільства. Фактично вони відіграли ключову роль у захисті країни, забезпеченні війська, допомозі постраждалим від бойових дій, ВПО, в утвердженні демократичного поступу країни, адвокації, роботі з молоддю тощо. Ефективність ІГС пояснюється кількома чинниками: 1) здатністю швидко розв'язувати актуальні проблеми порівняно з державними інституціями; 2) консолідацією окремих осіб чи груп для розв'язання актуальних проблем

на рівні держави, регіону, області (антикорупційна діяльність, контроль за цільовим використанням коштів, реалізація соціальних, економічних, культурних проєктів тощо); 3) нестандартний підхід у розв'язанні важливих питань суспільства; 4) вищий рівень довіри з боку населення, порівняно з державними органами влади й місцевим самоврядуванням. На сучасному етапі ІГС є важливим інструментом демократичного розвитку і стають елементом національного спротиву України. Це показали події 2014 і 2022 років. Утім, державним інституціям важливо знайти оптимальний підхід до співпраці з інститутами громадянського суспільства, особливо щодо відновлення і розвитку країни. ІГС можуть стати потужним чинником боротьби з корупцією, інструментом відбудови економіки України, розвитку демократії, а також сприяти євроінтеграційним процесам. Отже, важливо на найближчий період розробити концептуальні підходи співпраці уряду та ІГС у повоєнному відновленні України, а також окреслити потенціал розвитку громадянського суспільства на 5–10 років. Це дасть змогу розробити «дорожню карту» співпраці держави та інститутів громадянського суспільства.

Подяка. Висловлюємо вдячність рецензентам за конструктивні зауваження, побажання та консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження й публікації цієї статті.

Джерела та література

Boulègue M., Lutsevych O. & Marin A. (2018). Civil Society Under Russia's Threat: Building Resilience in Ukraine, Belarus and Moldova. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-11-08-civil-society-russia-threat-ukraine-belarus-moldova-boulegue-lutsevych-marin.pdf>

Boulègue, M. & Lutsevych, O. (2020), Resilient Ukraine: Safeguarding Society from Russian Aggression. *Research Paper, London: Royal Institute of International Affairs*, <https://www.chathamhouse.org/2020/06/resilient-ukraine>.

Carvin, S. (2022). How not to war? *International Affairs*, Volume 98, Issue 5, 1695–1716, <https://doi.org/10.1093/ia/iiaa189>

Kravets, N. & Barvinenko, V. (2024) Civil society of Ukraine during the years of the Russo-Ukrainian war: challenges, value orientations (2014 – 2024). *East European Historical Bulletin*, № 30, 200–210. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.30.299905>.

Kulyk V. (2023): National Identity in Time of War: Ukraine after the Russian Aggressions of 2014 and 2022, *Problems of Post-Communism*, doi: [10.1080/10758216.2023.2224571](https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2224571)

Lough, J. & Lutsevych, O. (2024). Building long-term resilience in Ukraine. The battle with corruption in wartime. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2024-03/2024-03-22-wilton%20park-conference-pre-read.pdf>

Lutsevych, O. (2023), Giving civil society a stake in Ukraine's recovery: How government, citizens and donors can work together to embed trust in reconstruction.

Briefing Paper. London: Royal Institute of International Affairs,
<https://doi.org/10.5317/9781784135768>.

Novorodovskyi, V., & Kulesha, N. (2024). National Minorities Participation in Public Life of Ukraine Under the Conditions of the Russo-Ukrainian War (2014 – 2024). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk* [East European Historical Bulletin], 31, 186–202. doi: 10.24919/2519-058X.31.306351

Parzonka, M. (2024). How to bolster Ukraine's wartime resilience. URL: <https://www.chathamhouse.org/events/all/research-event/how-bolster-ukraines-wartime-resilience>

URC (2023). *The role of citizens, communities and civil society in Ukraine's recovery*. Action Document. Developed for the Ukraine Recovery Conference 2023. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2023-06/2023-06-15-Action-Doc-Ukraine-Civil-Soc-WEB-230615.pdf>

USAID, ICAP Єднання, УНЦПД & КМІС (2022). *Громадянське суспільство України в умовах війни: звіт з комплексного соціологічного дослідження*. <http://surl.li/zjgepd>

USAID, ICAP Єднання, УНЦПД & КМІС (2023). *Громадянське суспільство України в умовах війни-2022*. Звіт за результатами дослідження. <https://ednannia.ua/news/nashi-novini/12447-gromadyanske-susplivstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya>

USAID, ICNL, & FHI 360 (2021). *2020 civil society organization sustainability index for Central and Eastern Europe and Eurasia 24th edition – september 2021*. <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/csosi-europe-eurasia-2020-report.pdf>

Zarembo, K. & Martin, E. (2023) Civil society and sense of community in Ukraine: from dormancy to action. *European Societies*. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616696.2023.2185652>

Ванюшина, О. (2015). Волонтерський рух в Україні: еволюція, сучасний стан та статус. *Вісник Національного університету оборони України*, 1 (44), 275–281.

Верховна Рада України (1993). Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального забезпечення: Закон України № 3551-ХІІ від 22 жовтня 1993. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>

Верховна Рада України (2018). Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України № 2268-VIII від 18 січня 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

Голуб, В. (2016). Волонтерська діяльність в системі взаємовідносин держави і суспільства. [Автореферат дисертації кандидата наук з державного управління, Національна академія державного управління при Президентові України]. <https://uacademic.info/ua/document/0416U004741>

Дмитренко, О. (2022). Інституційна спроможність неурядового сектору в Україні. [Дисертація PhD з політології, Національна академія наук України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса]. Retrieved from <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/Dissertation-Dmytrenko.pdf>

Луцевич, О. (2023). Участь громадянського суспільства у

відновленні України. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2023-09/2023-06-15-giving-civil-society-stake-ukraines-recovery-lutsevych-ukrainian.pdf>

Мигаль, М. (2023). Розвиток громадянського суспільства в умовах війни: рекомендації для міжнародних партнерів. URL: <https://iaa.org.ua/articles/civil-society-development-in-times-of-war-recommendations-for-international-partners/>

Новородовський, В. & Новородовська, Н. (2021). Феномен добровольчого і волонтерського руху в Україні. Б. Дем'яненко (Кер.), В. Дем'яненко, В. Коцур, Л. Коцур, Н. Новородовська, В. Новородовський, Р. Потапенко & Т. Прядко. *Трансформаційні процеси у пострадянських країнах: 30 років поступу до демократії*. (183–207). ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Домбровська Я. М.

Новородовський, В. (2018). Іноземці та представники національних меншин України у вітчизняних збройних формуваннях: особливості, проблеми, статус (2014–2018). *Humanitarium*. Том. 40, Вип. 3: Філософія. 133–145.

Новородовський, В. (2019). Статус іноземних добровольців в Україні (2014–2018): політико-правове забезпечення. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. № 3–4 (95–96). 254–271.

Новородовський, В. Вітчизняні громадські об'єднання. Котигоренко В. (керівник, наук. ред.), Дегтеренко А., Калакура О., Кочан Н., Ляшенко О., Мазука Л., Ніколаєць Ю., Новородовський В. *Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі* (436–489). Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Павлюк, К. (2015). Волонтерський рух: зарубіжний досвід та вітчизняні практики. *Інвестиції: практика та досвід*. № 13–14, 87–93.

Потапенко, В., Тищенко, Ю., Каплан, Ю., Пеліванова, Н., Корнієвський, О., Лозовий, В., Скворцова, В. & Двігун, А. (2022). Про стан розвитку громадянського суспільства України в 2021 році та його зміни на початку 2022 року : матеріали щорічної доповіді.

Тищенко, М., Литвиненко, О., Михайлова, О., Каплан, Ю., Горєлов, Д., Корнієвський, О., Палій, Г. & Пеліванова, Н. (2021). Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року: аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-12/block_grom_susp.pdf.

Шайгородський, Ю. (2022). Розвиток громадянського суспільства та проблема «дефіциту демократії». Т. Бєвз, В. Войналович, М. Горбатюк, Г. Зеленько, О. Калакура, М. Кармазіна, О. Кондратенко, В. Коцур, Л. Кочубей, О. Ляшенко, Ю. Ніколаєць, В. Новородовський, О. Рафальський, М. Рябчук, З. Самчук, Ю. Шайгородський & Ю. Шаповал. *Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми: монографія*. (294–329). Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Яблонський, В., Балакірева, О., Бондар, Т., Джига, Т., Корнієвський, О. & Руденко, А. (2017). Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні. <http://surl.li/hhdkkp>

Reference

Boulègue, M., Lutsevych, O. & Marin, A. (2018). Civil Society Under Russia's Threat: Building Resilience in Ukraine, Belarus and Moldova. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-11-08-civil-society-russia-threat-ukraine-belarus-moldova-boulegue-lutsevych-marin.pdf> [in English].

Boulègue, M. & Lutsevych, O. (2020), Resilient Ukraine: Safeguarding Society from Russian Aggression. *Research Paper*, London: Royal Institute of International Affairs. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/2020/06/resilient-ukraine>. [in English].

Carvin, S. (2022). How not to war? *International Affairs*, Volume 98, Issue 5, 1695–1716. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/ia/iac189> [in English].

Kravets, N. & Barvinenko, V. (2024) Civil society of Ukraine during the years of the Russo-Ukrainian war: challenges, value orientations (2014 – 2024). *East European Historical Bulletin*, № 30, 200–210. Retrieved from <https://doi.org/10.24919/2519-058X.30.299905> [in English].

Kulyk, V. (2023). National Identity in Time of War: Ukraine after the Russian Aggressions of 2014 and 2022, *Problems of Post-Communism*, doi: [10.1080/10758216.2023.2224571](https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2224571) [in English].

Lough, J. & Lutsevych, O. (2024). Building long-term resilience in Ukraine. The battle with corruption in wartime. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2024-03/2024-03-22-wilton%20park-conference-pre-read.pdf> [in English].

Lutsevych, O. (2023), Giving civil society a stake in Ukraine's recovery: How government, citizens and donors can work together to embed trust in reconstruction. *Briefing Paper*. London: Royal Institute of International Affairs. Retrieved from <https://doi.org/10.55317/9781784135768>. [in English].

Novorodovskyi, V., & Kulesha, N. (2024). National Minorities Participation in Public Life of Ukraine Under the Conditions of the Russo-Ukrainian War (2014 – 2024). *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk* [East European Historical Bulletin], 31, 186–202. doi: [10.24919/2519-058X.31.306351](https://doi.org/10.24919/2519-058X.31.306351) [in English].

Parzonka, M. (2024). How to bolster Ukraine's wartime resilience. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/events/all/research-event/how-bolster-ukraines-wartime-resilience> [in English].

URC (2023). *The role of citizens, communities and civil society in Ukraine's recovery*. Action Document. Developed for the Ukraine Recovery Conference 2023. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2023-06/2023-06-15-Action-Doc-Ukraine-Civil-Soc-WEB-230615.pdf> [in English].

USAID, ICAP Єднання, УНЦПД & КМІС (2022). *Громадянське суспільство України в умовах війни: звіт з комплексного соціологічного дослідження*. Retrieved from <http://surl.li/zjgepd> [in Ukrainian].

USAID, ICAP Єднання, УНЦПД & КМІС (2023). *Громадянське суспільство України в умовах війни-2022*. Звіт за результатами дослідження. Retrieved from <https://ednannia.ua/news/nashi-novini/12447-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya> [in Ukrainian].

USAID, ICNL, & FHI 360 (2021). *2020 civil society organization sustainability index for Central and Eastern Europe and Eurasia 24th edition* –

september 2021. Retrieved from <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/csosi-europe-eurasia-2020-report.pdf> [in English].

Zaremba, K. & Martin, E. (2023) Civil society and sense of community in Ukraine: from dormancy to action. *European Societies*. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616696.2023.2185652> [in English].

Vanyushyna, O. (2015). Volonters'kyy rukh v Ukraini: evolyutsiya, suchasnyy stan ta status [Volunteer movement in Ukraine: evolution, current state and status]. *Visnyk Natsional'noho universytetu oborony Ukrainy*, 1 (44), 275–281. [in Ukrainian].

Verkhovna Rada Ukrainy (1993). Pro status veteraniv viyny, harantiyi yikh sotsial'noho zabezpechennya [On the status of war veterans and guarantees of their social security]: Zakon Ukrainy № 3551-XII vid 22 zhovtnya 1993. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3551-12> [in Ukrainian].

Verkhovna Rada Ukrainy (2018). Pro osoblyvosti derzhavnoyi polityky iz zabezpechennya derzhavnoho suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriyakh u Donets'kyy ta Luhans'kyy oblastiakh [On the peculiarities of the state policy on ensuring the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions]: Zakon Ukrainy № 2268-VIII vid 18 sichnya 2018. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text> [in Ukrainian].

Holub, V. (2016). Volonters'ka diyal'nist' v systemi vzayemovidnosyn derzhavy i suspil'stva [Volunteering in the system of relations between the state and society]. [Avtoreferat dysertatsiyi kandydata nauk z derzhavnoho upravlinnya, Natsional'na akademiya derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy]. Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0416U004741> [in Ukrainian].

Dmytrenko, O. (2022). Instytutsiyna spromozhnist' neuryadovoho sektoru v Ukraini [Non-governmental sector's institutional capacity in Ukraine]. [Dysertatsiya PhD z politolohiyi, Natsional'na akademiya nauk Ukrainy, Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa]. Retrieved from <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/Dissertation-Dmytrenko.pdf> [in Ukrainian].

Lutsevych, O. (2023). Uchast' hromadyans'koho suspil'stva u vidnovlenni Ukrainy [Participation of civil society in the reconstruction of Ukraine]. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2023-09/2023-06-15-giving-civil-society-stake-ukraines-recovery-lutsevych-ukrainian.pdf> [in Ukrainian].

Myhal', M. (2023). Rozvytok hromadyans'koho suspil'stva v umovakh viyny: rekomendatsiyi dlya mizhnarodnykh partneriv [Civil society development in times of war: recommendations for international partners]. Retrieved from <https://iaa.org.ua/articles/civil-society-development-in-times-of-war-recommendations-for-international-partners/> [in Ukrainian].

Novorodovskyi, V. & Novorodovska, N. (2021). Fenomen dobrovol'choho i volonters'koho rukhu v Ukraini [The phenomenon of volunteering and volunteer movement in Ukraine]. B. Dem'yanenko (Ker.), V. Dem'yanenko, V. Kotsur, L. Kotsur, N. Novorodovska, V. Novorodovskyi, R. Potapenko & T. Pryadko. Transformatsiyini protsesy u postradyans'kykh krayinakh: 30 rokiv postupu do demokratyi. (183–207). DVNZ «Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody», Dombrovs'ka Ya. M. [in Ukrainian].

Novorodovskyi, V. (2018). Inozemtsi ta predstavnyky natsional'nykh menshyn Ukrainy u vitchyznyanykh zbroynnykh formuvannyakh: osoblyvosti, problemy, status (2014–2018) [Foreigners and national minorities of Ukraine in native armed forces:

features, problems, status (2014–2018)]. *Humanitarium*. Tom. 40, Vyp. 3: Filosofiya. 133–145. [in Ukrainian].

Novorodovskyi, V. (2019). Status inozemnykh dobrovol'tsiv v Ukraini (2014–2018): polityko-pravove zabezpechennya [Status of foreign volunteers in Ukraine (2014 – 2018): political and legal support]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. № 3–4 (95–96). 254–271. [in Ukrainian].

Novorodovskyi, V. Vitchyznyani hromads'ki ob'yednannya [Domestic Non-Governmental Organization]. Kotyhorenko V. (kerivnyk, nauk. red.), Dehterenko A., Kalakura O., Kochan N., Lyashenko O., Mazuka L., Nikolayets' Yu., Novorodovs'kyy V. *Dialektyka natsional'no-hromadyans'koho i etnichnoho v ukraïyns'komu sotsiumi* (436–489). Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Pavlyuk, K. (2015). Volonters'kyy rukh: zarubizhnyy dosvid ta vitchyznyani praktyky [Volunteer movement: foreign experience and domestic practices]. *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*. № 13–14, 87–93. [in Ukrainian].

Potapenko, V., Tyshchenko, Yu., Kaplan, Yu., Pelivanova, N., Korniyevs'kyy, O., Lozovyy, V., Skvortsova, V. & Dvihun, A. (2022). Pro stan rozvytku hromadyans'koho suspil'stva Ukrainy v 2021 rotsi ta yoho zminy na pochatku 2022 roku: materialy shchorichnoyi dopovidi [On the state of development of civil society in Ukraine in 2021 and its changes in early 2022: materials of the annual report]. Retrieved from <http://surl.li/zinrgk> [in Ukrainian].

Tyshchenko, M., Lytvynenko, O., Mykhaylova, O., Kaplan, Yu., Horyelov, D., Korniyevs'kyy, O., Paliy, H. & Pelivanova, N. (2021). Stan rozvytku hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini: shlyakh protyahom 30-ty rokiv ta klyuchovi aspekty 2021 roku: analitychna dopovid' [The State of Civil Society Development in Ukraine: 30 Years of Progress and Key Aspects for 2021: Analytical Report]. *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'*. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-12/block_grom_susp.pdf.

Shayhorods'kyy, Yu. (2022). Rozvytok hromadyans'koho suspil'stva ta problema «defitsytu demokratiyi» [Development of civil society and the problem of «democratic deficit»]. T. Bezv, V. Voynalovych, M. Horbatiuk, H. Zelen'ko, O. Kalakura, M. Karmazina, O. Kondratenko, V. Kotsur, L. Kochubey, O. Lyashenko, Yu. Nikolayets', V. Novorodovs'kyy, O. Rafal's'kyy, M. Ryabchuk, Z. Samchuk, Yu. Shayhorods'kyy & Yu. Shapoval. *Politychnyy protses u nezalezhniy Ukraini: pidsumky i problemy: monohrafiya*. (294–329). Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

Yablons'kyy, V., Balakiryeva, O., Bondar, T., Dzhyha, T., Korniyevs'kyy, O. & Rudenko, A. (2017). Pro stan rozvytku hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini [On the state of civil society development in Ukraine]. <http://surl.li/hhdkkp>

Novorodovskyi V., Kotsur V., TRANSFORMATION OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract

The peculiarities of the development of civil society institutions in the conditions of the Russian-Ukrainian war are considered. The **purpose** of the article is to study the process of transformations in CSIs during the Russian-Ukrainian war, to clarify the priority areas of cooperation with state institutions in the field of security, as well as challenges to civil society. The **research methodology** is based on the use of general scientific and special historical methods. Given the study of contemporary socio-political phenomena, political research methods were applied. The **scientific novelty** of the article is that it is the first to detail the peculiarities of CSI development in the context of the Russian-Ukrainian war, to highlight the factors of influence on civil society, and to outline the steps to establish cooperation between CSIs, state institutions and local self-government. The author **concludes** that during the Russian-Ukrainian war of 2014-2024, there were quantitative and qualitative changes in civil society institutions that played a key role in defending the country, providing for the army, helping victims of hostilities, IDPs, promoting the country's democratic progress, advocacy, youth work, etc. The effectiveness of CSIs can be explained by several factors: 1) the ability to address urgent problems more quickly than state institutions; 2) the integration of human resources for project implementation; 3) the use of innovative approaches to solving critical issues; 4) a higher level of public trust compared to state authorities and local self-government. At the present stage, CSIs serve as an important tool for democratic development and are becoming an element of Ukraine's national resistance. It is important for state institutions to find the best approach to cooperation with civil society, especially in the restoration and development of the country. CSIs can become a powerful factor in the fight against corruption, a tool for rebuilding Ukraine's economy, developing democracy, and contributing to European integration trends. Therefore, it is necessary to develop conceptual approaches to cooperation between the government and CSIs in the post-war reconstruction of Ukraine in the near future, as well as to outline the potential for civil society development for the next 5–10 years. This will allow us to understand what kind of assistance and in what areas the state can rely on civil society.

Keywords: civil society, institution, volunteering, volunteers, resilience, war, state.

Noworodowski V., Kotsur V. TRANSFORMACJA INSTYTUCJI SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO W WARUNKACH WOJNY ROSYJSKO-UKRAIŃSKIEJ

Streszczenie

Artykuł analizuje specyfikę rozwoju instytucji społeczeństwa obywatelskiego (ISO) w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej. **Celem** artykułu jest zbadanie procesu transformacji ISO w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej, określenie priorytetowych obszarów współpracy z instytucjami państwowymi w dziedzinie bezpieczeństwa, a także wyzwań stojących przed społeczeństwem obywatelskim. **Metodologia badań** opiera się na wykorzystaniu ogólnych naukowych i specjalnych metod historycznych. Ze względu na badanie współczesnych zjawisk społeczno-politycznych zastosowano metody badań politologicznych. **Nowością naukową** artykułu jest to, że jako pierwszy szczegółowo opisuje specyfikę rozwoju ISO w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej, podkreśla czynniki wpływające na społeczeństwo obywatelskie oraz nakreśla kroki w celu nawiązania współpracy między ISO, instytucjami państwowymi i samorządem lokalnym.

W trakcie badania autor doszedł do wniosku, że podczas wojny rosyjsko-ukraińskiej w latach 2014-2024 nastąpiły ilościowe i jakościowe zmiany w instytucjach społeczeństwa obywatelskiego, które odegrały kluczową rolę w obronie kraju, utrzymaniu armii, pomocy ofiarom działań wojennych, przesiedleńcom wewnętrznym, promowaniu postępu demokratycznego w kraju, rzecznictwie, pracy z młodzieżą itp. Skuteczność ISO można wyjaśnić kilkoma czynnikami: 1) zdolność do szybkiego rozwiązywania pilnych problemów w porównaniu z instytucjami państwowymi; 2) konsolidacja zasobów ludzkich w celu realizacji projektów; 3) niestandardowe podejście do rozwiązywania ważnych kwestii; 4) wyższy poziom zaufania społecznego w porównaniu z władzami państwowymi i samorządem lokalnym. Na obecnym etapie ISO są ważnym narzędziem demokratycznego rozwoju i stają się elementem narodowego oporu Ukrainy. Ważne jest, aby instytucje państwowe znalazły najlepsze podejście do współpracy ze społeczeństwem obywatelskim, zwłaszcza w zakresie odbudowy i rozwoju kraju. ISO mogą stać się potężnym czynnikiem w walce z korupcją, narzędziem odbudowy ukraińskiej gospodarki, rozwoju demokracji i przyczynienia się do trendów integracji europejskiej. Dlatego konieczne jest opracowanie koncepcyjnego podejścia do współpracy między rządem a ISO w powojennej odbudowie Ukrainy w najbliższej przyszłości, a także nakreślenie potencjału rozwoju społeczeństwa obywatelskiego na najbliższe 5–10 lat. Pozwoli nam to zrozumieć, na jaką pomoc ze strony społeczeństwa obywatelskiego może liczyć państwo i w jakich obszarach.

Słowa kluczowe: społeczeństwo obywatelskie, instytucja, wolontariat, wolontariusze, odporność, wojna, państwo.

Статтю надіслано до редколегії 21.07.2024 р.
Статтю рекомендовано до друку 14.08.2024 р.